

El canemàs del gastat tapís del temps*

Marc Soler

*La storia non contiene
il prima e il dopo.*

EUGENIO MONTALE (*La Storia*)

D'un temps ençà els llibres i les col·leccions de viatges tornen a ocupar un lloc —¿l'havien arribat a ocupar alguna vegada?— als prestatges de les llibreries del país. Val a dir que és un lloc no gaire preponderant tal com correspon a un país que, tocant al gènere de la literatura de viatges, no té una tradició arrelada a diferència del que passa a Anglaterra o, en to menor, a França. Sigui de la manera que es vulgui, benvinguda sia aquesta vella tradició literària que es remunta fins a l'Antiguitat clàssica i l'Humanisme i que, amb diferent fortuna i recorreguts diversos, ha arribat fins als nostres dies. Autors com Bruce Chatwin, V. S. Naipaul, Peter Matthiessen o Paul Theroux, entre d'altres no tan coneguts però igual d'importants, han contribuït a renovar aquest gènere literari de forma decisiva.

Però abans d'endinsar-nos en el que és el propòsit d'aquest paper, cal remarcar que si bé el viatge pot ser entès com una

forma de la literatura, també es pot entendre la literatura, o si es vol el text, com una forma de viatge. L'*Odissea* d'Homer no és pas un llibre «de» viatges, el *Quixot* de Cervantes tampoc, el *Decameró* de Boccaccio, si fa no fa el mateix. I ja posats, l'*Ulysses* de Joyce i el *Palomar* de Calvino en serien dos exemples situats a un extrem i l'altre del segle xx. Això forma part, però, d'una altra història que no és exactament la que es vol tractar aquí, malgrat que no en sigui del tot aliena. Tornem, doncs, al cas.

L'escriptor suís de parla alemanya Robert Walser, en una de les moltíssimes passejades a què tan afeccionat era, se'n serví per escriure un relat on acaba dient que per tornar d'on havia sortit —Berna— va agafar un tren que trigava quatre hores a fer el recorregut que ell havia fet a peu en dos dies i va deixar explicat en un parell de pàgines.¹ Al marge que la narració de Walser ens informa de les característiques del viatge —un allunyament (una partença) que porta implícit una tornada (una arribada) i el relat de l'experiència (desplaçament)—, la fina ironia que es desprèn de la conclusió del seu relat coincideix amb la

Marc Soler és periodista i crític literari, col·laborador habitual de *La Vanguardia* i *El Temps*.

d'un altre escriptor que admirava la seva obra: Elias Canetti. Autor d'un bellíssim llibre de viatges, *Les veus de Marràqueix*, ha deixat escrit que per a viatjar cal fer-ho sense presses i que si se n'escriu alguna cosa és més important la claredat que no pas l'exhaustivitat o la precisió.² Això, tal com correspon a la bona literatura que s'alimenta d'ella mateixa, ja ho va dir molt abans Lawrence Sterne al seu *Viatge sentimental* de camí cap a Lió i un cop passat el cim de la muntanya Tarare: «Adéu, aleshores, a tot moviment ràpid! Ja es viatja únicament amb precaució i fins i tot els sentiments del viatger es troben més bé en una certa lentitud».³

Fa més de mig segle que Canetti va escriure les paraules que he esmentat unes línies més amunt. D'aleshores ençà, el viatger ha tingut temps de convertir-se al turisme i aquest, al seu torn, ha passat a ser indústria de l'oci (una mena de globalització del viatge) que ofereix tota mena de serveis: des de plats precuinats o a la carta fins a l'anomenat turisme cultural (els anomenats llocs de culte) tot passant pel turisme sexual. Això per no parlar del turisme rural que fóra una versió posada al dia de l'oposició axiològica entre «ciutat» i «camp» que ja trobem en els autors llatins però també en d'altres cultures ben allunyades de la nostra. Però més que entrar a debatre la qüestió del turisme en general o alguna de les múltiples formes que ha adoptat (tampoc és el tema que ens interessa, tot i la seva dimensió social i de masses i la evident relació amb el viatge), voldria insistir en la qüestió de la «nostàlgia rural»⁴ de la qual parla l'escriptor Jonathan Raban. Si més no perquè, ni que sigui per estranys viaranyes, ens permetrà arribar a plantejar-nos una sèrie d'inter-

rogants en relació amb el present i el futur del viatge.

Assenyala Raban que una sèrie d'obres publicades els primers anys del segle XX (la més famosa de totes n'és *La crida del bosc* de Jack London), van ser llibres de capçalera i tots ells èxits editorials amb més d'un milió ben llarg d'exemplars venuts, que palesen fins a quin punt aquesta nostàlgia ja era aleshores, com en diríem ara, un corrent d'opinió força estès a les ciutats industrialitzades d'Europa i Amèrica. Per a la viatgera anglesa i escriptora excepcional Freya Stark, aquesta «nostàlgia rural» respondria ben segur al fet que la llibertat de moviments entre l'home i la naturalesa ha deixat de ser un «univers fluid» tal com es reflecteix en el món d'Homer i que li permet designar com a «sagrat» qualsevol aparent niciesia de la vida quotidiana.⁵

El trencament d'aquesta continuïtat ha provocat escissions interiors importants i malestars culturals diversos que van ser característics del període d'entreguerres però que tenen el seu origen al segle XIX.⁶ El viatge, que tradicionalment ha estat per definició una fugida i també una ruptura en relació amb tot un estat de coses, ha servit sovint com a teràpia alliberadora i reparadora mitjançant la qual era possible de reconèixer-se en la figura de l'«altre» i menar una revisió dels horitzons propis. Per tal que el viatge existeixi cal una tornada i, encara més, que aquesta pressuposi sempre una «renovació» amb relació al món i a un mateix. És a dir: que el viatger no arribi igual com era abans de marxar, i sense que això vulgui dir arribar més cansat tal com va escriure J. M. de Sagarra.⁷

En el cas de l'anomenat «turisme rural», el fenomen remet a un pretès «retorn a la natura» que d'uns anys ençà s'ha posat

en circulació. L'assumpte voreja la paròdia pel fet que han desaparegut els referents històrics que sustentaven i feien possible l'existència d'aquell món atàvic i, per tant, els límits que separaven els àmbits «urbà» i el «rural» (en una altra escala serien el món «civil» i el «no civilitzat»), ja fa molt que s'han esborrat a favor d'una generalització de la societat urbana, i tot fa pensar que resulta impossible escapar a la força gravitatòria de la modernitat. La situació s'agreuja quan es comprova com aquesta mateixa modernitat contribueix a diluir les perifèries i fins i tot la percepció de les diferències entre els «espais» (els naturals, per exemple, més semblants a hores d'ara a un museu dels d'abans) i els «llocs» (per exemple, els museus que es volen fer passar per un espai viu). Com es pot comprovar, la confusió semàntica ja ens ho diu gairebé tot. Per tant, estem davant d'un retorn imaginari⁸ que planteja el repte d'esbrinar on se situen i quins són a hores d'ara els referents simbòlics del viatger —o, si escau, de la figura del turista, que sembla que donem per fet que l'ha substituït— així com els elements que basteixen el seu imaginari. En qualsevol cas, això sembla matèria reservada per a la investigació sociològica i l'antropologia.

Però, és de debò que hem de creure que el turista ha ocupat tot l'espai del viatger? En aquest sentit el brillant i excèntric escriptor Robert Byron, després d'una delirant conversa amb el vigilant i guia d'unes ruïnes al Líban, escrivia:

fins *voyageur* està passat de moda, i amb raó: el mot té un matís falaguer. L'antic viatger era algú que anava en cerca de coneixement, i a qui els indígenes es complaïen d'atendre mostrant-li les coses inte-

ressants de la localitat. A Europa fa temps que aquesta actitud de reconeixement mutu ha desaparegut. Però allà, en qualsevol cas, el *turista* ja no és un fenomen. Forma part del paisatge.⁹

La pregunta, aleshores, és: un cop desapareguts els indígenes (siguin els pells roges o el pagès tradicional), ¿només ens queda una nova forma de localisme empetat de conservacionisme¹⁰ que mena de dret al supermercat etnològic, a la consagració de l'etiqueta d'origen i a la recerca d'autenticitat reduïda a simple pintoresquisme? Tot plegat emmotllat de la forma més adient per les nostres «nacions econòmiques» que tot ho degraden per potenciar «igualtats menors», per dir-ho amb paraules de la sempre admirable i sàvia Freya Stark.¹¹

Ara tot fa pensar que l'exotisme de què parlava Victor Segalen¹² i la diferència, és a dir, la figura clàssica de l'«altre», s'han convertit en mercaderies propiciatòries de les *duty free* o una excusa per fer una «B. O.». Quan el plaer de la lentitud ha deixat el lloc a la immediatesa i tots ens hem acabat creient la teoria que el planeta és un poblet de no res (les nostres àvies, sense ser teòrics de la comunicació, ja ens deien que era un mocador) i els reportatges *made in National Geographic* (el nou *Reader's Digest* de l'era audiovisual) i les publicacions especialitzades s'encarreguen d'arxivar i classificar tot el planeta a través de la mira d'un visor, s'imposa preguntar quin sentit té escriure llibres de viatges, quin interès poden tenir més enllà de ser lectures per a l'estiu de les que recomana la premsa o si, com deia no sense ironia Josep M. de Sagarra, els millors llibres de viatges per a les persones amb poca ima-

ginació són els «baedeker».¹³ O bé, si el gènere toca a la seva fi com algú ha gosat dir, de forma no menys agosarada, en un diari de gran tirada en un intent de perllongar o establir una variant sobre el debat al voltant de la desaparició de la novel·la. Reprenent la idea de Freya Stark sobre les igualtats menors, resulta imaginable que el turisme en formi part, i si la figura del turista ocupa l'escenari com a figura independentzada del viatger (a l'època del *Grand Tour* eren indestriables), això no és raó suficient per pensar que ocupi tot l'escenari. El professor, viatger i historiador francès Jean Chesneaux ha escrit que la distinció entre turista i viatger resulta banal, però no s'ha estat d'afirmar que allò que distingeix l'un de l'altre és que

l'un ne cherche qu'a «faire» des lieux dont la liste est établie par avance; l'autre même s'il sait les mérites de tel site prestigieux, laisse venir à lui les bruits de la rue, les odeurs des marchés, et jusqu'aux petites annonces de la presse locale. Il va tenter d'«entrer», si rapide que soit son passage, dans la vie simple des simples gens.¹⁴

Aleshores, és possible pensar o imaginar de viatjar segons els pressupòsits bàsics dels grans viatgers de començaments i meitat del segle xx?

Paul Theroux, a la magnífica crònica del seu viatge a la Xina¹⁵ ho justificava dient que era com escriure una biografia en to menor. És a dir, l'únic viatge possible: el que fem al nostre propi centre, el que emprenem a la descoberta de nosaltres mateixos a través dels altres i d'allò que no ens resulta familiar. Però darrere de la definició que apunta Theroux, s'amaga

una llarga història. Segurament la de la formulació mateixa del canó del gènere de la literatura de viatges —fonamentalment anglosaxona—, i que es remuntaria fins als consells que adreçava Francis Bacon als joves del seu país abans de marxar cap a l'aventura europea, a fer el que es coneixia com el *Grand Tour*, tot afirmant, en començar el seu escrit, que: «El viatge per a la jovenalla, és part de l'educació, per al vell, és part de l'experiència».¹⁶ Que es pugui accedir a qualsevol racó del planeta a través d'Internet, que els infants i la jovenalla d'avui no facin exactament com Baudelaire, que veia en els mapes una incitació a marxar cap a l'aventura, no vol dir que els mapes, fins i tot en el cas que ja no hi hagi geografies per descobrir, no continuïn activant la imaginació i actuant en la direcció assenyalada pel poeta francès. Que s'hagin modificat les condicions del viatge, tampoc. Resta, emperò, la psicologia i des d'aquest punt de vista cal atendre l'historiador polonès Antoni Maczak. Vegem què diu:

Els dilemes bàsics del viatge a l'estranger, la seva psicologia, sembla que no han variat gaire al llarg dels segles: les despeses, la por, el perill, l'isolament i el cansament. Fins i tot trobem encara en les persones amb una marcada necessitat de viatjar la mateixa curiositat pel món i, també, la mateixa presumpció dels antics turistes: aqueixa fe ingènua i, alhora, malfiança davant l'estranger.¹⁷

Si els aspectes psicològics que enumera l'historiador polonès resten inalterables al llarg del temps, o han sofert molt poques variacions, no menys familiars ens resulten alguns dels usos i costums previs a

l'organització del viatge i que es despleguen en el seu curs. D'aquesta manera no resulta tan sorprenent comprovar que ja aleshores proliferessin els diccionaris de frases i expressions d'ús corrent, de mapes de carreteres, guies i manuals d'instruccions que fornien una informació exactament igual a la que ara podem trobar a les «Guies Michelin». També sabem de l'existència de guies professionals i que hom compartia els costos entre els que requerien els seus serveis (el mateix passava amb el transport) o bé, que els viatges tinguessin com a objectiu els negocis o la salut. Per exemple, per anar a «prendre les aigües» en alguna estació termal o balneari. Aquestes analogies amb l'actualitat no tenen res de sorprenent: a l'edat mitjana el transport universal sense distinció de classes era el cavall, de la mateixa manera que ara ho és l'automòbil. En el camp de l'economia i els serveis, inclosos els transports, passava exactament el mateix. L'exemplar tràfic fluvial dels Països Baixos així com la seva rendibilitat econòmica era comparable a qualsevol transport de masses actual. Itàlia, que a l'època del *Grand Tour* era ja una primera potència turística, tenia una poderosa i extensa xarxa hostalera que només ha hagut d'anar potenciant i millorant al llarg de la història.

Si tots els elements que enumera l'historiador polonès es mantenen inalterables a través del temps amb les modificacions que facin al cas, on cal cercar les diferències? On es produeixen els trànsits en la renovació conceptual del gènere? Els interstícis per on la literatura de viatges encara pot ser considerada vàlida i possible, no deuen ser els plecs del mocador que segons deien les nostres àvies era el món?

Les condicions materials en les quals té

lloc el viatge, l'evolució de les comunicacions i els sistemes de transport, poden ser interpretats com a possibles «espais socials», microcosmos que permeten descobrir i identificar noves pautes de la realitat quotidiana dels llocs visitats. Però no tan sols això. Cal afegir també que aquests nous espais socials poden esdevenir metàfores per interpretar el món contemporani i bastir nous imaginaris on poder reconèixer-se. O comprovar com els antics mites encara funcionen com a codis que ens permeten interpretar i fer més properes realitats que escapen a la nostra comprensió més enllà de la seva estricta funcionalitat. Un aeroport, per exemple, pot ser contemplat com una metàfora de l'infern:

A Heathrow, esperant l'avió cap a San Francisco, m'imagino l'infern com una eternitat en un lloc com aquest, on la gent, desconeguda entre ella, sense nom, circula en totes direccions, corrent o arrossegant els peus, esmaperduda o anant a la seva, i fins i tot s'adorm en un racó, o enmig d'aquest tràfec, com si portessin així tot el temps de la seva eterna condemna.¹⁸

Encara més: els mitjans de transport poden arribar a crear per ells mateixos una nova relació entre el dins i el fora, entre l'interior i l'exterior. Hi haurà per tant una modificació de la nostra mirada i en conseqüència la nostra relació és veura afectada. Com ho va ser, per exemple, la forma de contemplar el paisatge dels romàntics, ben diferent de com el veien els homes del segle XVI i XVII.

La història i la política tampoc són factors que hom pugui negligir en la literatura de viatges, que gairebé sempre ha estat i continua sent un diàleg entre el passat i el

present. En aquest sentit la literatura de viatges té molt de reconstrucció de la memòria. Tan hi fa que sigui un viatge al fons de Sicília (la rebotiga de la política italiana des del desembarcament nord-americà a la Segona Guerra Mundial, i on es barreja paisatge, gastronomia i la màfia), com un esbojarrat i lúcid viatge amb protagonistes de ficció i geografies humanes reals pels països de l'Est excomunista després de la caiguda del mur de Berlín.¹⁹ Així mateix, la literatura de viatges pot ser una ocasió per embrancar-se en una investigació que ens permet veure com el passat més remot i les creences més antigues de l'Egipte dels faraons perviuen en el si d'una societat islamitzada.²⁰ I en contra del que es pugui pensar sobre els viatges científics com una cosa del passat, el cert es que matèries com la paleontologia, l'ecologia i el medi ambient, entre d'altres, poden renovar tant el gènere com la divulgació científica com a maneres d'accedir a un tipus d'informació no estrictament especialitzada però que amplia els àmbits de coneixement que tenim del món i de nosaltres mateixos. El zoòleg i escriptor australià Tim Flannery a l'hora de posar negre sobre blanc les seves investigacions, desmenteix els que creuen en la desaparició o la invisibilitat del món (cal suposar que també de la seva història i la memòria), gràcies a les noves tecnologies tot afirmant que abans d'emprendre la seva investigació estava convençut que el planeta ja «estava plenament documentat, i que la gran era de l'exploració s'havia acabat al segle XIX».²¹

Hom pot construir tantes teories com voldrà sobre la literatura de viatges. Hom

farà tantes disseccions com calgui per entendre la mentalitat del viatger, els seus usos i costums al llarg de la història. Fins i tot anirem als orígens dels mites de la fugida i el retorn i ens doldrem, potser, per la pèrdua del seu significat. És a dir, aquella fletxa d'espai-temps per on s'espantava la mort i es tocava amb la punta dels dits la immortalitat. També es pot estar d'acord que avui resulta gairebé impossible de trobar diferències de fons entre les ciutats, i que hi trobem una arquitectura reiterativa que fomenta idèntiques activitats i comportaments. Una arquitectura que, en el menys dolent dels casos, i tal com diria Robert Byron, «només transmet refinament escènic». Però aquestes pèrdues no són cap motiu perquè no es vagi de dret cap a una literatura de viatges que faci prevaldre el pensament filosòfic, una mena de recapitulació del que han estat la tradició dels viatges, la recerca de valors culturals i nous significats que omplien els buits. Des d'aquest punt de vista, la literatura de viatges té molt d'excavació.

Per tant, el que resulta permanent del viatge és que sempre és un «ajustament» de la pròpia mirada interior i un repte que un mateix es proposa; el viatge és una ampliació del camp de l'experiència, una interpretació del món, i la literatura n'és el correlat. I en darrer terme sempre hi haurà, tal com ha escrit un viatger de ploma brillant i intel·ligència subtil, Nicolas Bouvier, una idea essencial: el que importa del viatge es anar-se'n perquè «a un viatge no li calen motius. No triga a demostrar que es basta a si mateix. Creus que faràs un viatge, però tot seguit és el viatge qui et fa o et desfa a tu».²² □

- * El títol d'aquest article és una frase manllevada a Freya Stark (*La ruta d'Alexandre*).
1. Robert Walser, «Ginebra» dins el volum *La Rosa*, Siruela, Madrid, 1998.
 2. Elias Canetti, *La provincia del hombre. Carnet de notas 1942-1972*, Taurus, Madrid, 1982, pp. 56-57 (any 1943). Edició catalana: *La provincia de l'home*, Ed. 62, Barcelona, 1992, pp. 62-63.
 3. Lawrence Sterne, *Viatge sentimental (a través de França i Itàlia)*, traducció de Josep J. Margaret, Quaderns Literaris, Barcelona, 1934, p. 109.
 4. Jonathan Raban, *Mala tierra. Viaje por los yermos de Montana*. Vegeu el capítol «Ficciones», pp. 43 a 49. Península/Altaïr Viajes, Barcelona, 2001.
 5. Freya Stark, *La ruta de Alejandro*, Alba Editorial, Barcelona, 2001, pp. 93-95.
 6. En aquest sentit i entre d'altres, vegeu les obres d'Ella Maillart, *Oasis prohibidos* (Península/Altaïr Viajes, Barcelona, 1999) i de Peter Flemig, *Noticias de Tartaria* (Península/Altaïr Viajes, Barcelona, 1999).
 7. Josep Maria de Sagarra, «Viatges impossibles», dins el volum 9 de l'*Obra Completa. Prosa 4. L'Aperitiu (1a part)* a cura de Narcís Garolera, Edicions 3i4, València, 2001.
 8. Richard Amirou, *Imaginaire du tourisme culturel*, PUF, París, 2000.
 9. Robert Byron, *Viaje a Oxiana*, Introducció de Bruce Chatwin, Península/Altaïr Viajes, Barcelona, 2000.
 10. Tant per als conservacionistes com per a aquells que no ho són, és recomenable la lectura de l'obra de Rick Ridgeway, *La sombra del Kilimajaro. A pie a través del África Oriental*, Península/Altaïr Viajes, Barcelona, 2000.
 11. Freya Stark, *op. cit.* p. 78.
 12. Victor Segalen, *Essai sur l'exotisme*, Le Livre de Poche, París, 1986.
 13. A «New York-Paul Morand». *Op. cit.*, pp. 161-163.
 14. Jean Chesneaux, *L'art du voyage*, Bayard Éditions, París, 1999, p. 65.
 15. Paul Theroux, *El gallo de hierro*, Edhasa, Barcelona, 1992.
 16. Francis Bacon, «Dels viatges» dins *Assaigs*, Curial, Barcelona, 1976.
 17. Antoni Maczak, *Viajes y viajeros en la Europa Moderna*, Omega, Barcelona, 1996, p. 2.
 18. Norbert Billbeny, *El somni americà. Un dietari a Berkeley*, Proa, Barcelona, 2001, p. 9.
 19. *Medianoche en Sicilia* de Peter Robb i *La nariz de Stalin* de Rory Mac Lean, Alba Editorial, Barcelona, 2000 i 2001, respectivament.
 20. Anthony Sattin, *La sombra del faraón. Viajes por el Egipto antiguo y moderno*, Alba Editorial, Barcelona, 2001.
 21. Tim Flannery, *A pie por Nueva Guinea e Irian Jaya*, Península/Altaïr Viajes, Barcelona, 2001.
 22. Nicolas Bouvier, *Los caminos del mundo*, Península/Altaïr Viajes, Barcelona, 2001.